

An den etre an Ankoù hag an Anken...¹

Selaouit gant spont hag eston...

(Kantigou Brezoneg Sant-Brieg ha Landreger, 1934)

Un dastumad danevelloù. Unan all. Perak ? Blaz ar rannvroelouriezh hag ar « broioù tomm » zo war seurt levrioù : *Gwellañ danevelloù Amerika ar Su, Gwellañ danevelloù Afrika, Serbia, Japan...* a gaver ingal er stalioù levrioù. Tro d'al lennerien da zizoleiñ traoù kaer a-wechoù met un doare da « stagañ » an oberennoù ouzh o c'horn douar ha kas anezho war maez al lennegezh e-giz ma vije an traoù a-bouez da vezañ skrivet er « c'hêrioù bras ». Klemm en doa graet an Aostrian Hermann Broch pa 'n doa dizoloet e felle d'an embanner liammañ anezhañ koustet a gousto gant skrivagnerien Kreiz Europa e-giz Hofmannsthal pe Svevo,... pa oa-eñ tostoc'h ouzh André Gide pe James Joyce. Ha nac'hañ e wrizioù a rae aze ? Nann, eme vMilan Kundera, nemet lavaret n'emañ ket alc'hwez al levrioù en Istor ar broioù e-lec'h m'int bet skrivet.

Daoust hag e-giz ma rank ar vuoc'h peuriñ e-lec'h ma vez staget e rankfe skrivagnerien ar vro chom war dachenn ar rannvroelouriezh ? Peseurt diskoulm a vefe d'ar gudenn ? Divroañ d'ar Gêr Vras da skrivañ e brezhoneg ? Ha ma vije a-walc'h ? Piv a gredfe lavaret n'eo ar gêrbenn nemet ur c'horn all war an douar ? Den n'afe da lavaret fraezh n'eo ar skrivagner bannoù-treset Tardi nemet ur rannvroelour parizian (ha koulskoude...).

Cheñch prad d'ar saout a rankomp, anat eo. Nemet... n'eo ket da gas anezho e prad an amezeg. N'eo ket lennegezh « ekzotik » a fell deomp kinnig (forzh pegen « tomm » e ve Breizh a-hend all...). Fellout a ra deomp boueta hêrezh lizhiri ar bed ha mont d'ar bed dre al lennegezh vrezhonek.

1. E-giz un diskan da ditl studiadenenn Frañsez Kervella : « An den etre an anken hag an ankoù, etre an neñv hag an ifern », *Hor Yezh*, n°139-140-141, 1981.

Setu n'eo nag ar gwrizioù nag an hengoun zo kaoz d'an dastumad-mañ. Ar c'hoant ne lavaromp ket. Atav o deus klasket tud Al Liamm reiñ bod d'ar skrivagnerien vrezhonek ha laosker anezho en o frankiz. N'eo ket amañ labour ur skol pe un emsav lennegel savet en desped d'an dud pe hep gouzout dezho. Choazet hon eus sevel un dastumad tro d'un danvez, ur froudenn,... An anken, da gregiñ ganti. Perak an anken ? Klevout a reomp c'hoazh paotred o « gwrizioù don » o lavaret ez eo aze un danvez breton. Ha re wir eo boaz ar Vretoned ouzh lennegezh an anken, maget a-gozh mard int bet gant gwerzioù skrijus ha kanaouennoù war follennoù-distag da gontañ gwalleurioù ar c'horn-bro hag ar bed-holl. Met laosket hon eus ar penaoz hag ar perag d'an doktored ha d'an istorourien. Ur wech graet hor soñj ganeomp n'hon doa bet nemet lenn Al Liamm d'ober ha diskoachañ danevelloù deus ar re skrijusañ e pajennoù ar gelaouenn.

An neb a lenno an dastumad diwar-c'horre a lavaro marteze ez eo gwall danav al liamm-se etre an danevelloù. Skrivagnerien deus a bep lec'h. Lod bet desket brezhoneg war barlenn o mamm, lod all war barlenn ar bed a-vremañ. Doareoù skrivañ ha dibaboù arzel gwall zisheñvel dezho ha koulskoude, bremañ m'eo strollet o labourioù, e welomp e-giz tres tud kar war skridoù ken disheñvel all.

Aner 'vo klask en danevelloù-mañ stal bitrakoù ar « badumisted » hag abaoe ar geid m'emaer krog d'ober lennegezh vrezhonek e ouezer mat n'eo ket gant ar « breizhachoù » emañ an dalc'h. Setu ne voc'h ket kaset da Bloudadkocz na da Gêrwechall. Met mont a reoc'h tro-ha-tro war ar maez, e kêr, da bellvro, en amzer dremenet (da « bellvro » adarre eta)... Ha bep tro avat e kavoc'h tud vrevet gant ar re all, gant ar bed tro-dro dezho. Lod kollet o hent, lod all kollet o skiant. Tud nac'het o idantelezh outo betek kas anezho da sodiñ ha nac'hañ ar bed int o-unan.

Daoust ha n'eo ket amañ emañ ar spontusañ a-benn ar fin ? Merzout dreist an doareoù memes doare enkreiz o ren er skridoù-mañ. Klav eo Breizh a skrive Yann-Ber Piriou da Jean Rohou². Sed aze ur pezh kaer ! Daoust ha

2. « Je tiens la Bretagne pour un milieu pathogène où l'outrance dans l'affirmation de soi-même n'a d'égale que la frénésie d'autodénigrement. » Yann-Ber Piriou, lizher da Jean Rohou.

n'eo ket klañv ar broioù all ivez ? Ha Breizh neuze ? Par d'ar re all pe dibar ? Kriz, diarc'hen, tennet he botoù-koad diganti ha biskoazh gwirionoc'h, setu diskoachet ul liv all d'al lennegezh vrezhonek. Klask a ra hor skrivagnerien ober anv deus an dud, korf hag ene ha n'eo ket livañ Bretoned e-giz ma c'helljent (e-giz ma rankjent ? !) bezañ. Salv eo krog ar skrivagnerien vrezhonek da vont dreist an enebiezh toull etre lennegezh ar c'horn bro ha lennegezh ar bed holl ha klask toullañ o ribinoù dezho o-unan.

Marteze e teuio tud da glemm ha lavaret n'eo ket aze o « Breizh© » dezho, o « brezhoneg© » dezho. Daoust ha ret e vije deomp tevel ha gortoz kentel ar re a « oar » ? Ha n'eo ket brasañ pinvidigezh ul lennegezh o tiwan gellout difretal e-giz ma kar, laerezh pezh a gar e godelloù ar re gozh ha tec'hout pelloc'h. Perak e rankjemp plegañ da c'hizioù ar « renk », strobet e-giz noblañsed droch, pa oar an holl n'omp nemet termajied daou wenneg ?

Ret deomp ober anv ivez deus stumm ar skridoù ha lavaret ur ger war an danevelloù. Stumm ar re baour 'mit-hu ? Ha neuze ? Ned aimp ket da vrammat uheloc'h eget hor revr, na petra 'ta ! Arabat krediñ ez int brizlennegezh avat : anvioù Borges, Maupassant, Poe, Stevenson, Tchekhov... a vije a-walc'h da zigas soñj d'an holl ez int un doare lennegezh bet pleustret gant ar skrivagnerien wellañ. Hadet eo bet giz an danevelloù e liorzha al lennegezh vrezhonek gant paotred Gwalarn ha krog int da ziwan abaoe ur pennad brav hiviziken. Ur stumm berr zo diouto. Dleet d'ar skrivagnerien ober o jeu dindan nebeut amzer ha digarez zo aze d'ar varzhed d'ober o zoull er c'homz plaen.

Met skrivagnerien an dastumad-mañ n'int ket mouzhet ouzh ar marvailhoù kennebeut. Dizonet avat ha prest da c'hoari gant stummoù ar c'hontadennoù pobl kement ha kofesaat (pec'hedig brav mard eo) hêrezh liesseurt ul lennegezh yaouank hag a blij dezhi kontañ ha danevelliñ war un dro.

Lenn pe selaou...

Met kaeroc'h a zo en dro-mañ p'emaomp gant ul levr... da selaou. Perak lenn levrioù d'an dud er gevredigezh a hiziv ? D'ar re na ouzont ket

lenn, d'an dud dall da c'hellout kaout o gwalc'h a lennegezh e-giz ar re all. Ha pelloc'h c'hoazh, da gement hini ac'hanomp da c'hellout lenn er c'harr-boutin, en tren, en e garr-tan, er straed... Sed aze perzhioù gwellañ al levrioù da selaou. Ha d'ar re a vez o teskiñ ar yezh hag a gav, siwazh, muioc'h a dud da gavout abeg en o brezhoneg diasur eget da sikour anezho da vont war-raok e talvezo al levrioù da selaou da glevout brezhoneg bev ! Mar gellomp reiñ plijadur d'un nebeud lennerien ha kemend-all a selaouerien hon devo kaset labour brav da benn ha n'eo ket koll o amzer o devo graet ar Rederien evit ar brezhoneg hag o deus sikouret ar raktres-mañ hag un toullad reoù all.

Tud Strollad Ar Vro Bagan an hini eo o deus graet war-dro al labour enrollañ. Arabat deoc'h ober biloù avat. M'eo pagan al labour frammañ, « leurennañ », ez eo a bep seurt brezhonegoù a vo klevet ganeoc'h en dastumad. Anat deoc'h n'eo ket reiñ da glevet ripipioù bac'het war follennoù paper o deus graet met kinnig ur sell all (ur « c'hlev all » ?) war an danevelloù.

Setu sabad al lennerien, ar sonaozour, al leurenner hag... ar skriva-gnerien da reiñ da glevet skridoù an anken.

Selaouit gant spont hag eston...

Al Liamm

FANTIG

Erwan HUPEL

Ne oa ket tarzhet an deiz c'hoazh.

Lammet e oa an tad diouzh e wele. Diskenn dipadapa gant an delezioù. Difoupañ er gegin. Kemer ar gontell vras ha mont er porzh. Mont betek loch ar c'hi bihan. Ki bihan ar breur. Ur c'hi deus ar re a gaver atav war porzh an atanchoù. Divalav-ki, sot da zebriñ yod, ur c'hi da harzhal ha netra mui, netra all... Hag an tad da dapout krog e penn ar c'hi. Sellout outañ en e zaoulagad ha troc'hañ e benn diwar un taol.

Distreiñ er gegin. Taoler penn ar c'hi er boubellenn. Pignat gant an delezioù ha mont e kambr ar breur a oa kousket c'hoazh. Lakaat ar c'hi dibennet e-kichen ar breur ha skrivañ war liñserioù e wele, a lizherennoù gwad :

« Na penn, na gouenn ! »

Ne oa ket tarzhet an deiz c'hoazh. An tad avat a oa tarzhet abaoe pell.

« Na penn » pa oa chomet ar breur war e c'hwec'h eur un tammig bihan. « Na gouenn » pa ne c'helle ket bezañ mab e dad evit an tad. Ur bugel ganet diwar garantez sec'h. Karantez ar re baour... ar re villiget. Karantez... Feiz ! Gizioù karantez, netra ken. Traoù da dommañ ar c'horfoù en deñvalijenn. Traoù da c'hellout ankounac'haat un tammig bihan e-pad ur frapadig.

Ar breur. Ampechet e oa. Fars pitillig en e benn. Chom a rafe war an atant da c'hortoz mont da di ar re sot. An tad ne rae ket kalz a van outañ. « An imobil », « An hini sot » a gustume ober outañ kuitez da lavaret « ar mab ». An tad war an diskar, ar mab diskaret tout. Ar razhed na reont ket logod.

Skrijal a reas ar breur pa zihunas. Ar vamm, n'eo ket e raje kalz a van gant ar c'hi. Gouzout a rae diouzh al lazhañ lapined, al lazhañ kizhier bihan, al lazhañ yer, al lazhañ moc'h. Gouzout a rae diouzh ar gwad, ar c'hig hag ar bouzelloù a bep seurt. Met diaes e voe dezhi lonkañ he c'hoant dislonkañ memestra, diaesoc'h c'hoazh p'he doe mil boan da sioulaat ar breur. Ar breur ne oa ket unan da devel. D'ar poent-se avat e veze gellet prenañ e dristidigezh gant un tamm chokolad pe ur madig bennak. Doñvaet ar breur ne chome nemet gortoz an abardaez da ober. D'an tad da zistreiñ d'ar gêr. Gortoz ez aje an traoù da drenkañ adarre. Itron Varia an taolioù bazh...

* *

*

« Klev 'ta Fantig. Emañ an tad oc'h en em gavout ! »

Dour a veze e daoulagad ar vamm pa veze o kaozeal ouzhin. Dour, kemend-all a zour ma ne wele takenn ebet. Kemend-all a zour ma 'm bije ranket leñvañ me ivez da heul... ma 'm bije gellet. Gouzout mat a raen he dije bet c'hoant ar vamm marvailhat un tammig bihan, chaokat, c'hoari he Marijanig ; forzh penaos ne oa ket a respont da gaout diganin hag e oa an tad oc'h en em gavout.

Fantig

Buan, ar vamm da ober un tamm kempenn d'an ti. Torchañ ha skubañ, lakaat ar breur en e gambr. An arvar bras e oa, deroù hor pasion. Peseurt e vije imor an tad ? Inch'Allah bemnoz. An anken a grigne ac'hanomp, ar c'hoant gouzout ivez. « War harzoù ar vizer me zo ar garreg vreton. »

Hag en noz-se e oa an imor fall, gwazh a-se deomp. An nor da zislonkañ an tad e-barzh an ti hag an tad da zislonkañ ar mil mallozh war ar vamm ha skeiñ kement ha ma c'helle. Skeiñ ha drailhañ anezhi, soñjoù, daeroù, eskern hag all...

Pa gave dezhi he doa paket a-walc'h e chome difiñv ar vamm evit terriñ e c'hoant skeiñ d'an tad. C'hoari a rae ar marv bihan... da c'hortoz gwelloc'h. Me, chom a raen skoachet 'tav. Krenañ. Gedal fin an abadenn.

« Arabat ober biloù Fantig. Arabat ober biloù... »

Taer a-walc'h e oa karantez ar vamm da vougañ an holl ac'hanomp.

* *
*

D'ar pevarlamm ruz e oan aet da gerc'hat an amezeg an deiz warlerc'h. « Da c'hastiñ ! » am boa klevet meur a wech gantañ a-raok ma teufe betek ar vamm. Ar vamm bet staget ouzh an nor, noazh-dibitilh. Gwallet gant an tad. Dezhi da dañva ar vezh, ar vezh penn-da-benn, ar vezh nemetken.

Gwall gustum e oa an amezeg ouzh abadennoù an tad. N'eo ket e vije bet laouen. Laosk ne lavaran ket. Laosk an amezeien, an archerien, laosk ar bed a-bezh. Distagañ a reas ar vamm diouzh an nor, reiñ he dilhad dezhi. Ha kuit ! Dipadapa ! Hor gwalleur a oa spegus. Ur vosenn deus ar re na vezont mouget gant kalvar ebet.

Ne zeuas an tad en-dro nemet da serr-noz. Ha da serr-noz pa roe al lambig hag an deñvalijenn un tammig kalon d'an dud e veze sabad hudur e Koadeier Keroual nepell deus hon atant. Eno e werzhed kig fresk pe fresk. E-barzh ar c'hirri-tan 'tamant skoachet a-dreñv ar bodennoù e c'helle an neb a gare prenañ e dammig frotadenn. Ne oa ket c'hoazh marc'had war

an ton bras. Nemet studierezed pe mammoù en o-unan a veze o c'hedal ar goañvezh hag an aluzenn.

An tad en doa lavaret d'ar vamm lakaat he c'haerañ dilhad. Brav e oa. N'en doa ket lavaret dezhi da belec'h e oant o vont avat. En em gavet e Keroual en doa lavaret dezhi mont da bourmen ha mont gant kement paotr a c'houlennfe ganti. Entent a rafe-eñ diouzh an arc'hant. Kement ha gounit ouzhpenn ar pezh dek gweneg bet kollet pell a oa gant ar vamm. Ken aes ha tra.

Mes ne zeuas ket a-benn da daoler ar vamm er-maez deus ar c'harr-tan ha setu, pa rankas distreiñ d'ar gêr, aet e stal da stalig, e voe fest ar vazh adarre. Torret he bolontez d'ar vamm e kemeras an tad ar frotadenn ne oa ket deuet a-benn da werzhañ d'ar re all. Hag ur wech manet kousket an tad, tavet pep tra en ti, e lavare ar vamm din mont da voumounañ ganti.

« Deus Fantig, deus ! »

C'hoari bezañ ar vamm a rae. C'hoari ar familh a raemp.

* *

*

Ar vamm n'he doa ket gellet kraouiañ ar vrud en he c'hanastell. Kontañ a raed, chaokat a raed, c'hoarzhin a raed zoken, er barrez a-bezh. Ijinañ a raed an dremenvan : A daolioù kontell ? Mouget ? Krouget ?

« A'ta Mari gomer. Pebezh abadenn an diaoul a vo da gontañ e kêr ! »

Ya ! Krignet-tout e oa buhez ar vamm. Dismantret ! Drailhet ! Distrujet ! Un doñjer... Ne rae ket forzh. Ne felle ket dezhi truez...Ne felle ket dezhi magañ pennadoù komerezed ar barrez. Ne felle ket dezhi ar wirionez ! Gwashañ tra, ar wirionez...

Ar vamm a felle dezhi an eürusted. Tañvaet he doa an eürusted ha setu-hi mezvez !

Fantig

Ur gwaz hon dije ranket kaout er bourok pe en tiegezhioù tro-war-dro da ober un tammig kentel d'an tad. Difennet voe dezhañ ar gwin e stal ar barrez memestra. Den ebet avat n'en doa merzet e veze prenet pemp pe c'hwec'h boutailhad dour-kologn gantañ bep miz.

An dour-kologn a oa kaoz moarvat. En noz-se n'en doa ket fellet d'an tad distanañ. Kaset en doa ar vamm er gambr. Sikan a oa bet. Meur a wech he doa galvet ac'hanon. Kement ha sankañ he dizesper en ennon. Chomet e oan da c'hedal hep ober tra. Tra ! Me, n'ouien ket difrostañ an noz ha mont d'an tad. Ne ouien nemet gedal, krenañ, ha ne felle ket din gouzout. Me felle din gouloù an deiz hag ankounac'haat un tammig bihan me ivez. Ur peur bennak en nozvezh e tavas ar vamm. Peoc'h. Trouz ebet ken.

* *
*

Diwar an deiz-se n'en doa ket fellet d'ar vamm bevañ ken. Deuet e oa dezhi a-nebeudoù, ablamour d'he doareoù tener ouzh an deñvalijenn, ablamour d'an tad, d'ar boan ; ablamour din un tammig bihan moarvat.

Nemet ar flaer e vije ne rae ket forzh an tad. 'Pad 'n deiz e veze en e barkeier oc'h eostiñ mil mallozh all. Un hañvezh kaer e oa. Bemdez, gant an nebeut a skiant en doa, e farde ar mab ur banne soubenn d'ar vamm. Nebeutoc'h a voued eget a skiant a chome en ti avat.

Ne vern ! Mont a rae ar mab e kambr ar vamm. Gantañ soubenn an tri zraig : dour, hollen ha marv mik ! Ar mab, gros e zoareoù, a'z ae a loaiadoù bras gant ar vamm hag ur wech strinket tout war ar gwele ne chome nemet lipat ar restajoù da ober. Soubenn, staot ha kig yen : noz ha deiz em eus diwallet korf ar vamm diouzh ar razhed. Piv a glevo em eus graet va labour ? Piv a lavaro em eus gounezet va zammig baradoz ?

E-pad ur pemp pe c'hwec'h dervezh bennak c'hoazh em boa diwallet tremenvan ar vamm. Ranket em dije lavaret dezhi an doureier sioul, traonienn zu an Ankou, ar peoc'h. Gevier tout ! Pennadoù fourret en ennomp. Betek ar poent diwezhañ e renas an anken war ar vamm. An

tad ? Aon en doa bet... pe restachoù relijion... pe... n'ouzon ket... Galvet en doa an archerien a-benn ar fin. E walc'h a varv en doa bet. Morse ne vije torret e c'hoant mervel dezhañ.

* *

*

Hiviziken n'on ket Fantig ken. Hiviziken n'on ken 'met ar gazhez pa ne oa nemet ar vamm da ober Fantig ouzhin hag ar vamm zo en douar, er vered. Kousket eo Fantig ahont, e-touesk ar vein. Pa n'eus ket deuet a vuhez dezhi ne deu ket a zaeroù din. Ur bugel marv eo a oa bet ganet. Preñv, blev ha netra ken...

Pell deus an tad ha deus ar glac'har setu kousket ar vamm gant he Fantig-kaezh. Setu en em gavet mare ar Joa pe un dra bennak e-giz-se, un tamm levenez daou wenneg da c'hortoz ar beurbadelezh. Mont a raint d'ar prajeier glas, da dañva peuriñ an habaskter. Hag e vezint kezeg, hag e vezint gouez, ha ne glevint ket anv ken deus an enkreiz...